

KITEKINTÉS

A HORVÁT NEMZETI ÉS EGYETEMI KÖNYVTÁR SZÁMÍTÓGÉPESÍTÉSE*

MÁRTA SOFTA

Motto: Az a nehéz, hogy a tegnap gondolkodási mechanizmusába a holnap technológiáját kell építeni ma.

A horvát Nemzeti Könyvtárban, a jugoszláv nemzeti könyvtárak közül elsőként, 1980-ban indult meg a könyvtári feldolgozás teljes folyamatának számítógépesítése. A zágrábi kezdeményezés nem volt véletlenszerű és nem volt öncélú. Már 1973. óta a NATIS keretében¹ vállalt feladatunk és célunk az egész országra kiterjedő Országos Könyvtári Információs Rendszer megtervezése volt, annak tudatában, hogy egy működő könyvtári információs rendszer az információ szétsugárzó jellege következtében átnyúlik a könyvtárak szűkebben értelmezett feladatkörén és az egész ország társadalmi, kulturális, tudományos és gazdasági fejlődésének jelentős tényezőjévé válik. Az e feladatnak megfelelő rendszert minden ország sajátos viszonyaihoz alkalmazva szervezi meg, általában bonyolult kommunikációs hálózat segítségével.²

A jugoszláv Könyvtári Információs Rendszer (Bibliotecno inforracijski sustav – BIS) a nyolc nemzeti könyvtár munkáján alapul (1. ábra), a Jugoszláv Nemzeti Könyvtárak Egyesületének (Zajednica jugoslovenskih nacionalnih biblioteka – ZJNB) szervezői közreműködésével.⁷ E területben a nemzeti könyvtárak szakemberei külön munkacsoportokat alkotva foglalkoznak az egyes könyvtári munkaterületek problémáival, egységes megoldásokra törekedve és ellenőrizve e megoldások végrehajtását is (például a szabványok betartását stb.). Az elért eredményeket évente két közgyűlésen behatóan elemzik és összegzik.

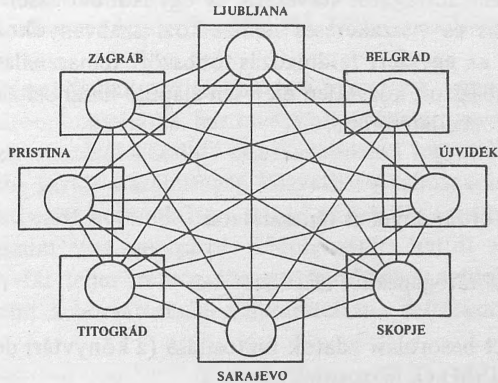
A nyolc nemzeti könyvtárból álló rendszer a negyvenes évek végén alakult ki (hat köztársasági és két autonóm területi). E rendszer nemcsak az egyes területi egységek önállóságát reprezentálja, hanem kifejezi az állam szövetségi rendszerében megvalósuló egységet is, amennyiben a teljes jugoszláv nyomdai termék önálló hozzáférhetőségét biztosítja valamennyi nemzeti könyvtárban. A nemzeti könyvtárak kapcsolata évtizedeken keresztül kizárólag a kötelezpéldányok egymásnak való megküldésére korlátozódott** és csak az évi közgyűléseken nyertek némi betekintést egymás munkájába. Fő feladatuk a saját területükre vonatkozó nemzeti bibliográfiák megjelentetése volt, míg a jugoszláv nemzeti bibliográfiát a belgrádi Bibliográfiai Intézet készítette.

Lényeges változás 1976-tal kezdődött, amikor a nemzeti könyvtárak egységesen bevezették a nemzetközi katalogizálási szabványokat (ISBD), és megkezdték a szabványok egységes alkalmazását. Ez lehetővé tette a kötelezpéldányok megküldésén túlmenően az

* Előadás a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Műszaki Szekciójának 1987. februári ülésén.

1. ábra

A jugoszláv nemzeti könyvtárak hálózati kapcsolódásának vázlatja (fővárosok szerint feltüntetve)

együttműködésen alapuló katalogizálást, vagyis a kötelespéldányokhoz a bibliográfiai leírást tartalmazó cédulákat is megküldik egymásnak.

Az egyes területi egységeken (köztársaság, autonóm terület) belüli könyvtári hálózatokat a nemzeti könyvtárak központi szolgáltatásokkal látják el. A horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár például 129 egyetemi, főiskolai és kutatóintézeti, 284 közművelődési, 60 szakszervezeti, 257 szakkönyvtárat, valamint 1225 iskolai könyvtárat tart nyilván³, ellátja őket szakmai tanácsokkal, valamint ezen könyvtárak kb. 10%-ának küldi rendszeresen a központi feldolgozás keretében készülő katalóguscédulákat. A cédulaszolgáltatás a kötelespéldányjogú könyvtárakon kívül még 10 közművelődési és 200 iskolai könyvtárnak jár. A Nemzeti Könyvtár még több, hálózaton kívüli dokumentációs központot és fejlődő adatbázist tart számon és tartja velük a kapcsolatot.

A számítógépes Könyvtári Információs Rendszer tervezete

A hetvenes évek végén világossá vált, hogy az egységes információs infrastruktúra létrehozása csak az egységes számítógépes nyilvántartás és információszolgáltatás által valósulhat meg. Ez Jugoszlávia esetében azt jelenti, hogy az országos (köztársasági stb.) dokumentumvagyonot (hazai impresszumú és az országban elérhető külföldi dokumentu-

³A Horvát Köztársaság Könyvtári törvénye előírja: a croatica köteles példányszáma 15 db. Ebből kettőt megtart a Nemzeti Könyvtár; hetet elküld a többi nemzeti könyvtárnak; hatot pedig a területén lévő hat tudományos könyvtárnak (Rijeka, Pula, Split, Eszék, Zadar, Dubrovnik); egyet eljuttat a Jugoszláv Bibliográfiai Intézetnek (Jugoslovenski bibliografski institut). A kötelespéldánnyal kapcsolatos előírások hasonlóak a többi nemzeti könyvtárban is.

mok) regisztráló adatbázist egy központi számítógépre kell telepíteni, a nemzeti könyvtárakat egy egységes kommunikációs rendszerre kell szervezni. Ezzel elérhető a gazdaságosság: a központi feldolgozásokkal létrejövő centralizált adatbázisok kialakítása és a decentralizált felhasználás. Így megvalósul a hatékonyabb információ- és dokumentumellátás, a hazai dokumentumvagyon tervszerű és együttműködésen alapuló gyarapítása, a könyvtári feldolgozás és visszakeresés nemzetközi szabványokon alapuló egységessége és gyakorlattá válik az egyszeri feldolgozás-többszöri felhasználás elve. Nemzetközi vonatkozásban az adatbázisok közvetlen elérésén alapuló hasznosításával Jugoszlávia bekapcsolódhat a nemzetközi adatcserébe.

A számítógépesítés körülményei és tapasztalatai

A könyvtári számítógépesítés alapfeltételei:

- szabványosított besorolási adatok biztosítása (a könyvtári dokumentumokra vonatkozóan ezt az ISBD-ék biztosítják);
- szakemberképzés. A könyvtárosoknak egy számukra teljesen új területtel kell megismerkedniük. Egy szinte új szakma vagy profil kifejlesztése a könyvtáros világban. A fejlesztési részleg szakemberei⁴ arra törekednek, hogy közvetítsék a könyvtári munka igényeit a számítógépes szakemberek felé. Feladatuk az is, hogy szakszerűen vezessék és irányítsák a változásokat, amelyek a számítógépesítéssel jelentkeznek és az egyes részlegek vezetőivel közösen oldják meg a felmerülő problémákat. Ez csak a hazai és külföldi tapasztalatokon alapuló magas szakmai hozzáértéssel érhető el;
- a rendszeralízis elkészítése, valamint a számítógépes feldolgozási formátum kiválasztása, ami a fent említett szakemberek feladata;
- a műszaki tényezők kiválasztása az igények és lehetőségek figyelembe vételével – hardver, szoftver, kommunikáció; valamint a számítógépes részleg szervezeti és szemlézeti kialakítása.

Könyvtárunkban a felkészülési időszak – bármennyire átgondoltan is kezdődött – kényyszerűen lerövidült, és számos kompromisszummal járt. Utóbbiakat két tényező befolyásolta. Az egyik az, hogy a számítógépesítéssel kapcsolatos döntések nem a könyvtár, hanem a Jugoszláv Nemzeti Könyvtárak Egyesületének szintjén történtek, a másik ok pedig a könyvtár behatárolt anyagi lehetőségei voltak. 1979-ben elkészült könyvtárunk gépesítésének a tervvázlata^{5,6}, amelyet a Jugoszláv Nemzeti Könyvtárak Egyesülete jóvá hagyott, mint olyan kísérleti vállalkozást, amely általában a könyvtárak gépesítésének folyamatát gyorsítaná. Elsősorban a feldolgozás gépesítésével foglalkozott. Az Egyesület szintjén került elfogadásra a UNIMARC feldolgozási formátum is. Az ezzel kapcsolatos kutatási programmal a mi könyvtárunk szakembereit bízták meg.¹⁰

A sietség fő oka az volt, hogy a tervezettnél előbb, már 1980-ban megérkezett a számítógép és elkezdődött az a kemény munka, ami a számítógép teljes működéséig el-

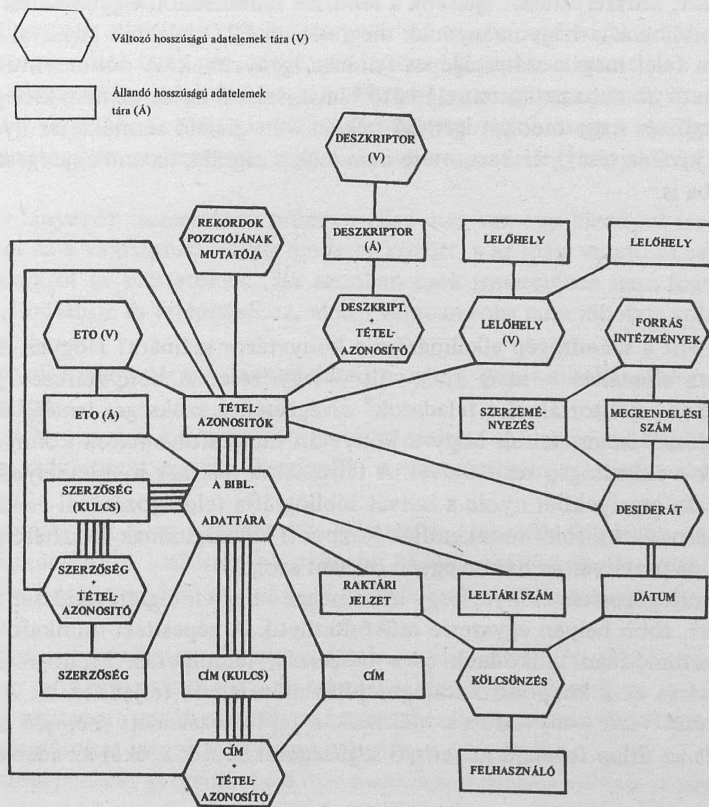
kerülhetetlen. A hardver kiválasztásánál ideiglenes megoldással kellett beérni, mert kezdetől fogva bizonyos volt, hogy a lehetőségek szabta választással kijelölt gépen nem lehet majd az adatbázis teljes logikai struktúráját kifejleszteni. A gép egy UNIVAC V77-612 11GB-os, három diszk-egységgel 300MB/1, miniszámítógép, és akkor még csak hat terminállal. (Ezek száma később 23-ra növekedett.) Még három kisszámítógépet is beszerzett a könyvtár különböző célokra (Apple IIc; IBM-PC, Ultra), mindehhez még két nyomtató is tartozik.

A számítógépesítéssel foglalkozó részleg és a fejlesztési csoport személyzete akkor még nyolc tagú volt: három könyvtáros, három számítógépes programkészítő és két operátor. A gép műszaki karbantartását a szállító cég szakemberei végezték.

Egy éven belül sor került a számítógép közvetlen alkalmazására; programfejlesztési céllal egy kísérleti adatbázist hoztunk létre. Mivel ez pozitív eredménnyel járt, 1981-től a teljes horvát impresszum éves anyagának feldolgozására került sor. 1983-tól számítógépen történik a könyvtár teljes monográfia gyarapodásának feldolgozása (hazai és külföldi gyaránt), valamint a horvátországi folyóiratcikkek feltárása. Napjainkig az adat-

2. ábra

A Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár adatbázisának szerkezete³

bázisban tárolt bibliográfiai tételek száma elérte a 60 000-et, amelyet már a felhasználók online módon tudnak visszakeresni, áttekintést biztosítva legalább az utolsó 4-5 év irodalmáról.

A programot időközben továbbfejlesztették, és ma már lehetséges az egyes információs hozzáférési pontok számítógépes elérése, vagyis a feldolgozáson és az online keresésen túl számítógéppel készül a nyomtatott horvát nemzeti bibliográfia, a katalóguscédulák nyomtatása, a CIP külön nyilvántartása, a külföldi kiadványok központi katalógusa és különböző jegyzékek. Kidolgozás alatt áll a kölcsönzés, a szerzeményezés és a raktári nyilvántartás programja.

Az adatbázis szerkezetében központi helyet foglal el az egységes adatállomány (központi adatbázis). Ennek útján érhető el a besorolási adatokat tartalmazó fájlok: (raktári jelek, leltári szám, a szerzőségi adatok, társszerző, egyéb közreműködők) címkulcsszó, ETO jelzet. Ezek a megfelelő működtető programok segítségével kombinálhatók.

1986-ban az online katalógus használatára vonatkozó „kísérleti alkalmazást” is elvégeztük. A feltárásnál a belépés a szabványos besorolási adatok szerint történik és finomítható különböző kapcsolatokkal, például belépés: szerző neve, finomítás: címmel és impresszummal, vagy belépés; a cím, finomítás: az impresszummal és a szerző nevével. A kísérlet eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy főleg a tartalmi feltárás színvonalának javítását, korszerűsítését igénylik a rendszer felhasználói. Ugyanis a tartalmi feltárás a nemzeti bibliográfia hagyományának megfelelően ETO jelzetek adásával történik, ami csak részben felel meg a számítógépes feltárási igényeknek. A dokumentumok tartalma körvonalazható az automatikusan elérhető címszavakkal is, de ez nem kielégítő módszer. További sürgős és nagy munkát igénylő feladat a megfelelő természetes nyelven alapuló osztályozás kiválasztása¹¹ és bevezetése nem csak a zágrábi, hanem egységesen a jugoszláv könyvtárakba is.

Befejezésül

Mit jelent a számítógép alkalmazása a könyvtáros számára? Hogyan történt könyvtárunkban az ellenállás – mert az is volt – legyőzése? A könyvtárosok jól szervezett tanfolyamokon sajátították el a feladatok⁹ elvégzéséhez szükséges ismereteket. Csak lassan, fokozatosan ismerték fel, hogy a könyvtári munkafolyamatok könnyebbé és gyorsabbá válnak a számítógép segítségével. A terminálok ma már munkahelyeik megszokott részévé váltak, amelyekből nyolc a horvát bibliográfia feldolgozásánál és szerkesztésénél működik, három a külföldi monográfiák központi katalógusának készítésénél, hat a bibliográfiai leírás osztályán és három egyéb célokat szolgál.

A számítógépesítés előnye, hogy lehetőséget ad egy integrált rendszer létrehozására, több művelet, több helyen egyszerre működtethető. A gépesített munkafolyamatok párbeszédűs üzemmódban működnek és a beszerzés, feldolgozás, bibliográfia-szerkesztés, tartalmi feltárás és a központi katalógusépítés műveleteire terjednek ki. A munkafolyamatokban részt vevő könyvtárosok előhívják a feldolgozás alatt szereplő tételazonosító számokat, és az űrlap formájú képernyő segítségével beütik azokat az adatokat, amelyek-

kért a részlegük felelős. Az ellenőrzés szorosan követi ezeket a műveleteket, és a kapcsolatos javításokat is interaktív módon végzik mind a közvetlenül ellenőrzésre került tételben, mind – szükség szerint – a már adatbázisba került tételben is. A feldolgozás során a könyvtáros a képernyő előtt ülve kényelmesen „lapoz” az adatbázisban a behasonlítás, adatbevitel céljából; megszabadul a hagyományos munkafolyamatok keserves, unalmas részleteitől, például: az utaló készítés helyett csak utaló kijelölést végez, a rendezési feladatokat a számítógép végzi.

Az integrált rendszer következtében a könyvtár szolgáltatásai bővültek: az újonnan beérkezett könyv az eddigiekhez képest lényegesen rövidebb időn belül elérhető az online katalógusban (a katalóguscédulákat ui. csak nagyobb időszakban nyomtatja ki a rendszer); különböző tartalmú katalóguscédulák állíthatók elő a központi céduaszolgáltatás keretei között.

A horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár gépesítési törekvéseit kezdetben a jugoszláv könyvtári világ elutasítóan kezelte. Elhamarkodottnak és korainak találták a zágrábi lépést még 1980-ban a Jugoszláv Nemzeti Könyvtárak soros értekezletén is. Az elért eredmények hatására azonban az 1986-os értekezlet referátumai már egytől egyig a nemzeti könyvtárak számítógépesítését előkészítő tervezetekről számoltak be. A könyvtárosok elfogadták és magukévá tették a számítógépesítést, ami feltétele az Országos Könyvtári Információs Rendszer kifejlesztésének.

Az eredmények ellenére a zágrábi könyvtár is komoly nehézségekkel küzdött, illetve küzd a számítógépesítés terén. Az ideiglenes hardver kicserélése késett, és a számítógépes szakemberek magatartása is kérdésessé vált. Mára végre megvan a pénzügyi alap az új gép beszerzésére (VAX 8250) és a szakemberkérdés végleges megoldásáig, a maribori Egyetemi Könyvtár számítógépes szakemberei segítenek nekünk, ezzel egyben előkészítve a közös feladatokat.

A reális tényezők ismeretében pillanatnyilag még van egy bizonyos távolság az eszményi tervezet és a valóságban létező rendszer között, s az idáig vezető út sem volt mentes a nehézségektől és buktatóktól. Ha azonban ezek ismeretében nem fogunk hozzá a rendszer kialakításához és felépítéséhez, akkor valóban soha nem jöhetett volna létre még a rendszer maga sem.

Összefoglalva könyvtárunk tapasztalatait a számítógépes alkalmazás kezdeti lépéseiben megállapítható:

A horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár gépesítése az Országos Könyvtári Információs Rendszer kidolgozott tervébe illeszkedik, s ezért eredményei alkalmazhatók a teljes rendszeren belül.

A könyvtárakban a számítógépesítés bevezetése szakaszos folyamat, nehéz munkával jár, ami kezdetben a szakemberek szűkebb körére szorítkozik, de a későbbiekben a dolgozók széles körét meg kell nyerni az új technikának, s közben nem csekély ellenállást kell legyőzni.

Az adatbázis használatra alkalmassá tétele, az ún. „feltöltési idő” hosszú folyamat, ami lényegében soha sem szűnik meg, de nem lehet elég korán elkezdni.

Jelentős segítséget nyújt egy könyvtár gépesítéséhez a többi könyvtár, a könyvtárosok és a szolgáltatásokat igénylők egységes véleménye és fellépése.

A számítógépesítést gyorsítja, ha a már megkezdett munka előnyét felismerik.

IRODALOM

1. VELČIĆ, Veseljko: Bibliotečno informacijski sistem SFRJ (konceptija) = IV Jugoslovenko savjetovanje o primjeni računara u bibliotekama; Sarajevo, 9–11. 4. 1986; pp. 9–37.
2. Radna grupa za kompjuterizaciju ZJNB: Alaniza kompjuterizacije bibliotečno-informacijskih mreža z svijetu i kod nas = (1); pp. 37–67.
3. KENDERDER, Dubravka – HOHNJEC, Milivoj: Online sistem Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu = (1); 106–112.
4. FERİŠAK Vilim, et all.: Osnove informatike. Zagreb, Zavod Birotehnika, 1986, 1 pp. 64.
5. Osnovne koncepcije BIS-a SR Hrvatske i uloga NSB-c. Bilten NSB, 2, 1979, pp. 1–25.
6. KVATERNIK, Mirro: Nacrt projekta informacijskog sistema NSB. Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1979, pp. 63.
7. Informativni bilten, Zajednica jugoslovenkih nacionalnih biblioteka (ZJNB), god. 1, br. 1, pp. 15.
8. Zakon o bibliotečnoj djelatnosti i bibliotekama. Narodne Novine, XXIV, br. 25., 1973, pp. 437–438.
9. LEŠAJA, Vlasta: Anatički prikaz edukacije kadrova za primjenu EOP-a u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci z Zagrebu = (1); pp. 187–189.
10. VILLER, Mirna: Kompjuterizirana bibliotečno-informacijska mreža s aspekta strojno čitljivog zapisa: format UNIMARC = (1); pp. 194–198.
11. HUMPHREY, M. Susanne – MELLONI, John Biagio: Databases: A Primer For Retriving Information By Computer. Prentice-Hall, Reston Book, 1986. pp. 384.